

* * *

Peter J. Bowler, *A History of the Future. Prophets of Progress from H.G. Wells to Isaac Asimov*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, ss. 287

W 1971 r., gdy Stanisław Lem kończył pisać swój *Kongres futurologiczny*, zachwyty nad możliwościami futurologii — nowej nauki, która równie szybko zniknęła z horyzontu naukowców, jak się na nim pojawiła — właściwie już dogasał. Kryzys związany z niemożliwością przewidywania przyszłości został chyba najdobitniej podsumowany w dwóch zdaniach: „Toteż zbyt się nie opierałem, a jedynie zauważyłem, że się na futurologii nie znam. Tarantoga odparł, że na ogół nikt nie zna się na pompowaniu, a jednak spieszymy na stanowiska, usłyszawszy okrzyk «do pomp!»”¹. O ile powyższa refleksja jest konsekwencją wielu lat prób i błędów w przewidywaniu przyszłości, o tyle zapal do odgadywania kolejnych tajemnic i zasad działania wszechświata nie był i nie jest nową praktyką. Każda epoka wykształciła korpus mniej lub bardziej profesjonalnych „futuresologów”, podobnie jak wypromowała wiele idei, z których jedynie niewielka część stała się rzeczywistością.

Od podobnej refleksji zaczyna swoją książkę Peter J. Bowler, który w *A History of the Future* spróbował zastanowić się nad najważniejszymi koncepcjami pierwszych „zawodowych” futurologów i wyjaśnić ich niezwykłą moc oddziaływania na społeczeństwa zachodnie. Choć praca Bowlera nie jest ani próbą podjęcia tematyki futurologii na nowo, ani nie aspiruje do bycia książką podsumowującą najistotniejsze prądy i ruchy intelektualistów pierwszej połowy XX w, to jednak stanowi cenny przegląd źródeł i literatury dotyczących zagadnienia futurologii. Niestety pomimo odważnej i ambitnej próby analizy wielu wątków związanych z historią nauki i literatury, książka Bowlera jest w wielu aspektach rozczarowująca.

Peter J. Bowler jest emerytowanym profesorem Queen’s University Belfast, gdzie przez wiele lat prowadził katedrę historii nauki. Ponadto jest członkiem British Academy, Royal Irish Academy i American Association for the Advancement of Science. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół historii biologii, w szczególności historii myśli o ewolucji i darwinizmu — do jego najnowszych prac należą: *Darwin Deleted: Imagining a World Without Darwin*² oraz *Evolution: the history of an idea*³. Co istotne z punktu widzenia recenzowanej publikacji, Bowler znany jest również ze swojej działalności popularyzatorskiej — występuje m.in. w audycjach BBC *TalkBack* i *Sunday Sequence*, w której omawia kluczowe kwestie związane z ideą darwinizmu i ewolucji. Co więcej, *A History of the Future* nie jest jego pierwszą pracą dotyczącą idei popularyzacji nauki, bowiem w 2009 r. wydał książkę *Science for All: The Popularization of Science in Early Twentieth-Century Britain*⁴, która tym

¹ S. Lem, *Kongres futurologiczny*, Kraków 2012, s. 5.

² P. J. Bowler, *Darwin Deleted: Imagining a World Without Darwin*, Chicago 2013.

³ Tenże, *Evolution: the history of an idea*, Oakland 2009.

⁴ Tenże, *Science for All: The Popularization of Science in Early Twentieth-Century Britain*, Chicago 2009.

samym zapoczątkowała jego badania nad dwudziestowieczną popularyzacją nauk ścisłych w Wielkiej Brytanii. Kontynuacją tej książki jest właśnie *A History of the Future*, a sam autor nadal prowadzi badania nad naukami ścisłymi w kontekście społecznym.

A History of the Future to przede wszystkim książka, która obejmuje kilka bardzo zróżnicowanych epok. Zgodnie z podtytułem: *Prophets of Progress from H.G. Wells to Isaac Asimov*, możemy określić mniej więcej, że Bowler postanowił skupić się na latach 1890–1971. Tym samym zdecydował się na uwzględnienie bardzo szerokiego zasobu źródłowego, obejmującego więcej niż jedną epokę historyczną. Biorąc pod uwagę fakt, że historycy idei często zmuszeni są do śledzenia rozwoju poszczególnych idei na przestrzeni kilku epok — co w konsekwencji przyczynia się do niezbędnego przeprowadzenia szerszej kwerendy źródłowej i uwzględnienia większej liczby prac — musimy zauważyć, że Bowler wykorzystał dostępny materiał tylko w szczątkowej formie. Podstawę źródłową stanowi literatura popularna science fiction, fantastyka naukowa tworzona przez intelektualistów dla intelektualistów (s. 4.), a co najciekawsze — literatura popularyzująca naukę. Ta ostatnia stanowi niezwykle ciekawe źródło i daje podstawy do rozwinięcia nowego aspektu badań, który został potraktowany oddzielnie, a wyodrębnione wątki „popularyzacyjne” stanowią mocny punkt recenzowanej publikacji. Szeroki zakres źródłowy został w moim odczuciu potraktowany zbyt pobieżnie. Możliwe, że autor pominął wiele wątków ze względu na szereg dostępnych już opracowań poświęconych poszczególnym postaciom i ich dziełom, np. w narracji brak odniesień do wielu dzieł m.in. Arthura C. Clarke’a, autora znanego dzieła *2001: Odyseja kosmiczna*. Niestety nigdzie nie odnalazłem stosownych adnotacji wyjaśniających klucz doboru konkretnych lektur i po przeczytaniu pracy nadal czuję, że nie do końca rozumiem, według jakich zasad autor dobrał do analizy te, a nie inne utwory literackie.

Umieszczenie początku narracji na przełomie XIX i XX w. Bowler tłumaczy tym, że była to epoka, w której szeroka grupa czytelników była w stanie zrozumieć (*plausible*) podstawowe założenia naukowe i jednocześnie odnajdywała w tym dużą dozę rozrywki. Jak podkreśla, dało to społeczeństwom europejskim pewną nadzieję na marzenia o lepszej przyszłości:

But the main thrust of futurological speculation arose from the belief that applied science would transform society and even human nature. Enthusiasts for the new technologies realized that they had the potential to revolutionize daily life and the more adventurous saw that the longterm effects would be even more transformative than any revolution at the purely philosophical level [s. 17].

Rewolucja życia codziennego i marzenia o lepszej przyszłości posłużyły autorowi do podzielenia książki na dwanaście rozdziałów podporządkowanych poszczególnym fantazjom futurologów. Pierwsze dwie części są wyjątkiem i dotyczą opisu podstawowych założeń metodologicznych (warto podkreślić przydatność badań Bowlera w kontekście popularyzacji nauki w pierwszej połowie XX w.) oraz nakreślają, w dość ogólnej i niewystarczającej formie, biografie najważniejszych literatów i popularyzatorów nauki („The Prophets: Their Backgrounds and Ambitions”). Do najważniejszych wymienionych tu proroków należą: Herbert G. Wells, Aldous i Julian Huxley, George Orwell, Rudyard Kipling, Olaf Stapledon, Jewgienij Zamiatin, Isaac Asimov, John Haldane, Clive Staples Lewis i inni. Już po samych nazwiskach widać, że mamy tutaj do czynienia z najbardziej prominentnymi autorami kilku

epok, ale również przedstawicielami odmiennych kręgów kulturowych, co jeszcze bardziej utrudnia w moim przekonaniu dogłębne zbadanie tematu. Ponadto w rozdziale brakuje kilku mniej istotnych z punktu widzenia narracji bohaterów, których losy mimo wszystko zostały opisane na dalszych stronach pracy. Część biograficzna jest zatem raczej podsumowaniem stanu badań i skrótowym wprowadzeniem w tematykę całego opracowania niż próbą ścisłego powiązania życiorysów z dokonaniem literackimi, choć takie wysiłki pojawiają się w opisie pisarzy ze Związku Radzieckiego, tak jakby autor zakładał, że czytelnik będzie miał mniejszą wiedzę o realiach tego państwa niż państw kultury euroatlantyckiej.

Następne dziewięć rozdziałów dotyczy kluczowych kwestii futurologicznych. Bowler zdecydował się podzielić narrację na następujące zagadnienia: sposoby i miejsca zamieszkania („How We'll Live” i „Where We'll live”), komunikację i informatykę („Communicating and Computing”), dojazdy i przestrzeń do życia („Getting Around”), lotnictwo i latanie („Taking to the Air”), podróże kosmiczne („Journey into Space”), wojnę („War”), źródła energii i środowisko („Energy and Environment”), ludzka natura („Human Nature”). Podział jest spójny, logiczny i trudno wyszczególnić jakikolwiek obszar zainteresowań dwudziestowiecznych futurologów, którego autor by nie uwzględnił, choć niezwykle interesującym byłoby stworzenie rozdziału traktującego o etyce postępujących zmian w ujęciu dwudziestowiecznych literatów. Bowler zdecydował się tym samym na pogłębiony opis koncepcji autorów, ale nie pokusił się o analizę problematyki, która nie została wyraźnie zaakcentowana przez pisarzy i redaktorów. Proponowany przeze mnie temat rozdziału wydaje mi się naturalny w kontekście wielu źródeł wykorzystanych w *A History of the Future* — w jaki sposób współcześni i sam autor oceniali moralność świata prognozowanego? Podobne refleksje — jak np. ta dotycząca eugeniki i moralności Wellsowskiego doktora Moreau, który, dokonując wivisekcji zwierząt, starał się je udoskonalić poprzez dodanie im ludzkich cech — pojawiają się tylko w kilku akapitach książki.

Większość rozdziałów napisana jest w sposób zadowalający z wyjątkiem kilku odosobnionych przypadków, kiedy trudno nie zauważyć, że autor nie wykorzystuje całkowicie bazy źródłowej, a jedynie odwołuje się do najbardziej znanych przykładów literackich. Nie trzeba uznawać tego koniecznie za błąd, wszakże narracja podporządkowana została wyjaśnieniu niektórych idei i powinniśmy raczej oczekiwać opisu literackich konceptów połączonych ze światem techniki i nauki. Bowler jednak w kilku miejscach odwołuje się do źródeł drugorzędnych, np. w rozdziale o architekturze, gdzie nie odmówił sobie przytoczenia opisu dyskusji między futurologami a architektami, która miała miejsce w latach dwudziestych XX w. (s. 63–64). Poza tym rodzi się następujące pytanie: Skoro autor zdecydował się sięgnąć po autorów spoza Wielkiej Brytanii, takich jak Asimov czy Zamiatin oraz po francuskojęzyczne pisma popularnonaukowe, to dlaczego nie uwzględnił literatów równie sławnych i wpływowych, jak Lem i Dick?

Kilka błędów i nieścisłości narracyjnych nie może jednak przesłonić wielu zalet omawianej publikacji. Przede wszystkim autor w znakomity sposób opisuje przenikanie się wątków naukowych z dyskursem popularnym. Obydwa zagadnienia traktuje oddzielnie i stosuje ciekawe metody analizy, odwołując się zwykle do odbiorców literatury. Autora *A History of the Future* w szczególności interesuje osadzenie futurologii postrzeganej jako pewna idea, a nie nauka, w kontekście pojęcia modernizacji myśli europejskiej pierwszej połowy XX w. Warto docenić, że Bowler sięga do korzeni zjawiska unaukowania społeczeństwa, których

dopatruje się w dziewiętnastowiecznej edukacji i demokratyzacji wiedzy, które to z kolei przyniosły efekty już na początku następnego stulecia.

Nieobca jest autorowi również refleksja nad dziewiętnastowieczną filozofią pesymistyczną, która w wizjach futurologów objawiała się wielokrotnie, czerpiąc kluczowe pojęcia od niemieckich i angielskich dekadentów *belle époque*. Stąd też wyraźne rozdzielenie koncepcji optymistycznych i pesymistycznych, które posłużyły autorowi jako wygodna oś narracji. Przewaga pesymistów i twórców polityczno-społecznych antyutopii i dystopii przełożyła się ostatecznie w narracji na obraz nadspodziewanie różnorodny. Przy okazji analizy dystopijnych koncepcji literackich powracała koncepcja nadprodukcji tego typu literatury występującej wprost proporcjonalnie do zwiększania się wpływu systemów totalitarnych w kolejnych państwach europejskich (może dlatego wykorzystane zostały dzieła Asimova i Zamiatina?). Podobnie jak obserwowana rzeczywistość stawała się coraz bardziej uciążliwa, tak nastrój i pomysły autorów stawały się coraz bardziej mroczne, wypierając utopijne wizje epigonów optymizmu.

Książka napisana jest trudnym, specjalistycznym językiem, który wykorzystuje terminologię związaną zarówno z badaniami historii nauki, jak i historii społecznej. Niekiedy czytelnik może odczuć znużenie podczas czytania słów wytrychów, powtarzających się na przestrzeni całej narracji (np. nadużywana forma „took it for granted”). Aparat naukowy został dopracowany niemal do perfekcji i nie dostrzegłem żadnych błędów czy nieścisłości. Bibliografia jest bardzo obszerna, zawiera najważniejsze prace dotyczące nie tylko kluczowych zagadnień, lecz także wątków pobocznych. Na wyrazy uznania zasługuje również świetny indeks osobowo-rzeczowy, który znacznie ułatwia hasłowe wyszukiwania w całej książce kolejnych idei i wynalazków. Do pracy dołączono dwadzieścia siedem kolorowych i czarno-białych ilustracji, prezentujących praktyczne zastosowanie marzeń futurologów XX w. na przykładach okładek pism popularnych i książek.

A History of the Future jest zatem pozycją nierówną. Z jednej strony znakomicie wykorzystano nieoczywiste wątki związane z pismami popularnonaukowymi i „pulpowymi”, przy jednoczesnym zachowaniu proporcji względem poważanej literatury *soft* i *hard science fiction*. Z drugiej natomiast dostrzegamy kilka niezrozumiałych decyzji w doborze źródeł i brak pogłębionej refleksji. Jednakże wyszczególnione przeze mnie nieścisłości wydają mi się naturalną konsekwencją podjęcia tak trudnego i obszernego chronologicznie badania interdyscyplinarnego. Książka na pewno warta jest polecenia wszystkim badaczom literatury brytyjskiej pierwszej połowy XX stulecia. Powinna zadowolić również badaczy idei wymarzonej i zniechęconej przyszłości, która narodziła się głęboko w XIX w. i przybierała rozmaite odcienie na przestrzeni przeszło 80 lat następnego stulecia. Mimo że futurologia sama w sobie okazała się płonną nadzieją na logiczne i sprawdzalne wytyczanie ścieżek przyszłości, o tyle pamięć i fascynacja fantazjami o przyszłych losach ludzkości nadal pozostaje ciekawym obszarem badań, zwłaszcza po tym, jak literatura science fiction ostatecznie została uznana za wartościową nie tylko przez czytelników, lecz także krytyków.

Wojciech Milej
Uniwersytet Warszawski
Wydział Historyczny
ORCID: 0000-0003-2002-8759